

УДК 908(477)

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.42750

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ТОВАРИСТВО ЧЕРНІГІВЩИНИ В КОНТЕКСТІ ВІПРОДЖЕННЯ КРАЄЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

© М. М. Ігнатенко

Аналізуються причини створення, напрямки діяльності громадського історико-краєзнавчого осередку на Чернігівщині у 80-х – початку 90-х рр. XX ст. та внесок Чернігівського обласного історико-краєзнавчого товариства в справу розбудови краєзнавчих студій регіону. Розгортання краєзнавчих досліджень було суперечливим в умовах кризи радянської системи і це накладало суттєвий відбиток на характер і спрямованість краєзнавчих пошуків.

Ключові слова: краєзнавчий рух, громадські організації, історико-краєзнавче товариство, конференції, наукова інтелігенція

The reasons of creation, historical and social activities in Chernihiv regional branch in the 80-s – beginning of the 90-s of the XX century. and the contribution of Chernihiv region regional historical society building in case studies of local history of the region. Development of regional researches was contradictory in the conditions of crisis of the soviet system and it imposed a substantial imprint on character and orientation of regional searches.

Keywords: Local traffic, community organizations, historical and local history society, conferences, scientific intelligence

1. Вступ

Громадський напрям в історико-краєзнавчому русі має на Чернігівщині досить глибоке коріння. У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. тут були репрезентовані практично усі відомі натовді різновиди громадських історико-краєзнавчих об'єднань – Чернігівська губернська архівна комісія, Ніжинське історико-філологічне товариство, Церковно-археологічна комісія, Чернігівський підвідділ Київського відділу Російського військово-історичного товариства, Чернігівський губернський комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва, які об'єднували кількості фахівців і аматорів-краєзнавців [1]. Активну роль у розвитку історико-краєзнавчих студій в регіоні протягом 20 – початку 30-х рр. відіграли наукові товариства, що на громадських засадах діяли у багатьох “культурних гніздах” краю: Чернігівське наукове товариство, Сосницьке науково-дослідне товариство, Остерське наукове товариство краєзнавства, Ніжинське наукове товариство краєзнавства, Конотопське наукове товариство, Товариство по дослідженню Прилук і повіту. 1924 р. з метою координації діяльності численних краєзнавчих осередків було створено своєрідну наукову асоціацію – Чернігівський інститут краєзнавства. Однак їхня багатогранна робота була штучно загальмована і перервана в 30-х рр. внаслідок насадження вульгарно-соціологічних схем історичного процесу і масових репресій проти представників наукової та творчої

інтелігенції, які становили кістяк краєзнавчих інституцій [2, 3]. Відтак, громадський сектор історико-краєзнавчого руху на Чернігівщині, як і в Україні загалом, було фактично зліквідовано, що згубно позначилось на рівні й масштабах історико-краєзнавчих досліджень.

2. Постановка проблеми

Краєзнавчим дослідженням 40–80-х рр. XX ст. була властива хронологічна і тематична обмеженість, зумовлена як директивними вказівками владних структур, так і станом вітчизняної історичної науки того часу, причому пріоритет належав студіям з історії революційного руху, компартійних та комсомольських організацій, соціалістичного будівництва, Великої Вітчизняної війни.

Друга половина 80-х рр. XX ст. – активізація громадських форм історичного краєзнавства, підвищення наукового рівня краєзнавчих студій, інтенсивне заповнення прогалів (так званих “білих” і “темних плям”) у регіональній історіографії, що спонукало до пошуку нових форм організації краєзнавчого руху.

Відповіддю на виклик часу стало створення у грудні 1989 р. Чернігівського обласного історико-краєзнавчого товариства. Після утворення в 1990 р. Всеукраїнської спілки краєзнавців Чернігівське обласне історико-краєзнавче товариство трансформувалося у її обласну організацію і в новій історичній ситуації, що склалася після проголошення незалежності

України, розгорнуло активну діяльність. Метою статті є аналіз та систематизація інформації щодо внеску Чернігівського обласного історико-краєзнавчого товариства у справу відродження краєзнавства в Україні наприкінці 80-х рр. – початку 90-х рр. ХХ ст.

3. Літературний огляд

Видатний краєзнавець Тронько П. в своїх працях аналізував загальний стан та визначав перспективи, шляхи подальшого розвитку історичного краєзнавства в Українській РСР [4–6]. Дослідник підкреслював неабияку роль краєзнавства у відродженні духовності та культури українського народу [7, 8]. Деякі аспекти розвитку громадського напрямку в історико-краєзнавчому русі Чернігівщини вивчав Коваленко О. [9]. Особливості радянського історичного краєзнавства в регіоні аналізував Заремба С. [10]. Безпосередньо значення діяльності місцевих краєзнавців у 80-х – початку 90-х років ХХ ст. на сторінках місцевої преси висвітлювали Адруг А. [11], Коваленко В. [12]. Але вивчення наукової літератури дає підстави стверджувати, що окреслена проблема досі не була предметом спеціального дослідження, хоча на прикладі Чернігівщини можна з'ясувати практично усі аспекти розвитку громадського напрямку історичного краєзнавства в Україні протягом 80-х – 90-х рр. ХХ ст.

Всебічний аналіз усього масиву використаних джерел, що складається з кількох документальних та історіографічних комплексів, підтвердив достатній рівень їхньої репрезентативності.

4. Помітне піднесення краєзнавчого руху на Чернігівщині у другій половині 80-х рр. за умов демократизації радянського суспільства і національно-культурного відродження в Україні цілком закономірно висунуло на порядок денний питання про його організаційне оформлення і утворення громадського історико-краєзнавчого осередку

Ця думка, зокрема, була сформульована в рекомендаціях Другої Чернігівської обласної наукової конференції з історичного краєзнавства, що відбулась в грудні 1989 р. Рішення про доцільність утворення централізованої мережі громадських краєзнавчих організацій ухвалили також Четверта Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства і Друга Всесоюзна наукова конференція з історичного краєзнавства, проведені протягом 1989 р. відповідно у Миколаєві та Пензі.

Відтак влітку 1989 р. у середовищі наукової інтелігенції Чернігівщини виникла ініціативна група, що невдовзі конституювалась у Організаційну комісію по створенню Чернігівського обласного історико-краєзнавчого товариства, яку очолив завідувач кафедри історії СРСР і УРСР Чернігівського педінституту ім. Т. Г. Шевченка О. Б. Коваленко. До неї увійшли викладачі місцевих вузів, співробітники музеїв, архівів, бібліотек, представники обласних організацій Українського Фонду культури, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Товариства “Знання”. Ідею створення історико-краєзнавчого об'єднання схвалили також новозасновані товариства “Просві-

та” і “Меморіал”. Організаційна комісія здобула підтримку з боку обласних управлінь народної освіти, культури, обласної Ради по туризму і екскурсіям, обласних осередків Спілки письменників і Спілки журналістів України. Це дозволило у стислі строки здійснити низку заходів по підготовці установчої конференції обласного історико-краєзнавчого товариства, визначити коло її учасників, опрацювати проект статуту та інших засадничих документів.

15 грудня 1989 р. в актовому залі Чернігівського педінституту ім. Т. Г. Шевченка відбулась установча конференція товариства, в якій взяло участь близько 100 делегатів, що представляли усі райони області, провідні музеї, архіви, бібліотеки, вищі навчальні заклади, загальноосвітні школи, засоби масової інформації, громадські організації краю. З доповіддю “Про стан і перспективи розвитку історичного краєзнавства на Чернігівщині” виступив О. Б. Коваленко, який наголосив, що утворення громадського історико-краєзнавчого товариства являє собою закономірний результат і важливий етап в історії краєзнавчого руху в регіоні [13]. Після тривалої дискусії учасники конференції прийняли статут Чернігівського обласного історико-краєзнавчого товариства – “самодіяльної громадської організації, що об'єднує шанувальників і дослідників історії Чернігівщини і здійснює свою діяльність у відповідності з Конституцією УРСР, діючим законодавством і даним Статутом”. У цьому документі було чітко визначено основне завдання товариства: “координація зусиль вчених і краєзнавців, спрямованих на всебічне вивчення історії Чернігівщини від найдавніших часів і до наших днів, формування історичної свідомості учнівської та студентської молоді, залучення широких верств громадськості до історико-краєзнавчого руху”. Згідно статуту передбачалось, що товариство має формувати науково-методичну базу історико-краєзнавчого руху, проводити наукові конференції та семінари, сприяти підготовці краєзнавців і вивченню історії рідного краю у навчальних закладах області, організувати пошукову роботу і експедиції, брати участь у виявленні, відновленні й використанні пам'яток матеріальної та духовної культури. Йшлося також про видавничу діяльність товариства, публікацію збірників тез доповідей та повідомлень наукових історико-краєзнавчих конференцій та семінарів, збірників наукових праць, документів і матеріалів, монографій, брошур, альманахів, бібліографічних покажчиків, словників, навчальних посібників і методичних рекомендацій, які охоплюють усі питання історико-краєзнавчого руху. Товариство мало брати участь у розробці програм туристично-екскурсійного обслуговування населення, проводити просвітницьку роботу, організувати лекції, читання, сприяти державним установам і органам місцевого самоврядування у впорядкуванні топонімів області. Вищим органом товариства було проголошено конференцію, що скликається раз у п'ять років, а керівним органом у період між конференціями – правління, засідання якого проводяться двічі на рік. Статутом передбачалось утворення районних (міських) або міськрайонних відділень товариства, а також низки секцій, у

складі яких члени товариства безпосередньо вестимуть дослідницьку роботу.

На установчій конференції було обрано правління товариства у складі 29 осіб, а також його президію, до якої увійшло 11 провідних краєзнавців області. Головою правління обрали О.Б.Коваленка, заступником – завідувача відділу Чернігівського історичного музею С. О. Половникову, секретарем – викладача Чернігівського педінституту ім. Т. Г. Шевченка М. П. Колесника, головою ревізійної комісії – доцента Чернігівського педінституту ім. Т. Г. Шевченка Л. Е. Раковського. Конференція затвердила керівників секцій товариства: археологічна секція – доцент кафедри історії СРСР і УРСР Чернігівського педінституту ім. Т. Г. Шевченка В. П. Коваленко; історична секція – доцент кафедри історії СРСР і УРСР Чернігівського педінституту ім. Т. Г. Шевченка В. М. Шевченко; історико-літературна секція – декан філологічного факультету Ніжинського педінституту ім. М. В. Гоголя професор Г. В. Самойленко і завідувач кафедри мови та літератури Чернігівського педінституту ім. Т. Г. Шевченка доцент О. В. Бобир; секція методики краєзнавчої роботи – завідувач кафедри педагогіки і методики викладання історії Чернігівського педінституту ім. Т. Г. Шевченка доцент А. М. Боровик; секції етнографії та мистецтвознавства – науковий співробітник Чернігівського архітектурно-історичного заповідника Ю. Ю. Шевченко і заступник директора Чернігівського художнього музею Т. В. Деркач. Крім того, було обрано делегатів Першого Всеукраїнського з'їзду краєзнавців – О. Б. Коваленка, краєзнавця з Новгорода-Сіверського А. М. Федірка і вчителя історії зі Щорса Г. М. Кураса.

Саме вони представляли Чернігівщину на форумі краєзнавців у Києві, який відбувся 27 березня 1990 р. і проголосив утворення Всеукраїнської спілки краєзнавців, що поставила собі за мету розвиток краєзнавчого руху в органічному поєднанні усіх його державних, громадських і шкільних форм, залучення до пізнання рідного краю широких верств населення, використання досвіду, набутого в цій галузі в Україні та за кордоном [14]. Як цілком слушно наголосив голова правління Всеукраїнської спілки краєзнавців П.Т.Тронько, “вона по праву є спадкоємицею Українського комітету краєзнавства, активно продовжує традиції, започатковані українськими інституціями, патріотична діяльність яких на ниві ретельного вивчення і дбайливого збереження для прийдешніх поколінь українства історичних, мистецьких, фольклорно-етнографічних надбань та побутово-господарських традицій рідного народу впродовж тривалого часу або замовчувалася взагалі, або таврувалася як буржуазно-націоналістична”. Від імені чернігівської делегації на з'їзді виступив О. Б. Коваленко, який вніс ряд пропозицій щодо статуту спілки. Його також було обрано до складу правління новоствореної організації [15].

У серпні 1990 р. Рада Міністрів УРСР затвердила перший статут Всеукраїнської спілки краєзнавців, що спричинило суттєві зміни у структурі місцевих громадських краєзнавчих організацій. Так, Чернігівське обласне історико-краєзнавче товариство не-

вдовзі трансформувалось у Чернігівську обласну організацію Всеукраїнської спілки краєзнавців і в такому статусі продовжило свою діяльність [16]. Протягом 1990-1991 рр. у роботі обласної організації брало безпосередню участь близько 200 краєзнавців, причому найбільш плідно працювали осередки у Ніжині, Прилуках, Новгороді-Сіверському і Щорсі. У 1990 р. правління обласної організації разом з Чернігівським педінститутом ім. Т. Г. Шевченка та Чернігівським обласним археологічним центром провели науковий семінар “Минуле Сосниць та її околиць”. Того ж таки 1990 р. саме на Чернігівщині свій перший захід провела Всеукраїнська спілка краєзнавців. Наукова конференція “Дослідження історії малих і середніх міст України в контексті дальшого розвитку історичного краєзнавства”, що відбулася в Новгороді-Сіверському, зібрала відомих учених з багатьох міст України. На ній виступили, зокрема, академік П. Т. Тронько, В. О.Горбик, Є. М.Скляренко, Г. К. Швидько, Р. Д.Лях, І.С.Винокур, М. Ф. Дмитрієнко, Ю. З. Данилюк, С.І.Кот, які також зустрілись з місцевими аматорами старовини, педагогами і журналістами [17]. Водночас краєзнавчий актив області шукав можливості для створення книговидавничого осередку, який би безпосередньо опікувався випуском краєзнавчої літератури. Навесні 1991 р. на базі історичного факультету Чернігівського педінституту ім. Т. Г. Шевченка під егідою обласного відділення Українського фонду культури було відновлено діяльність видавничого товариства “Сіверянська думка”, що існувало у Чернігові протягом 1917–1919 рр. і спромоглося опублікувати низку цікавих книжок. Відроджена “Сіверянська думка” незабаром міцно стала на ноги і видала чимало наукових і науково-популярних праць, присвячених здебільшого історії Чернігово-Сіверщини [18]. Загалом Всеукраїнська спілка краєзнавців на початковому етапі своєї діяльності активно сприяла відтворенню героїчних сторінок минулого, збереженню історико-культурної спадщини, надала історико-краєзнавчому рухові системних форм [19].

5. Результати дослідження

На зламі 80–90-х рр. ХХ ст. саме історико-краєзнавчий рух (особливо його громадський напрям) став на Чернігівщині, як і в Україні в цілому, важливим засобом пробудження історичної пам'яті та національної свідомості українського народу у надзвичайно відповідальний період його новітньої історії.

6. Висновки

Таким чином, за умов системної кризи радянського суспільства розвиток історичного краєзнавства мав суперечливий характер, але, незважаючи на одіозні ідеологічні настанови і хронічний брак коштів, краєзнавці Чернігівщини відродили і виплекали цінну дослідницьку традицію, врятували від загибелі та забуття великий пласт рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури й істотно збагатили джерельну базу регіональної історіографії.

Література

1. Малиневская, В. М. Развитие исторического краеведения на Черниговщине в конце XIX – начале XX вв. [Текст]: автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. М. Малиневская. – К., 1990. – 17 с.
2. Ткаченко, В. В. Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині у 20-30-х рр. XX ст. [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. В. Ткаченко. – К., 1995. – 24 с.
3. Ткаченко, В. В. Історичне краєзнавство на Чернігівщині у 20-30-х рр. [Текст] / В. В. Ткаченко // Рідна школа. – 1991. – № 12. – С. 51–56.
4. Тронько, П. Т. Деякі питання розвитку історичного краєзнавства в Українській РСР [Текст] / П. Т. Тронько // Вісник АН УРСР. – 1982. – № 6. – С. 36–41.
5. Тронько, П. Т. Историческое краеведение в Украинской ССР [Текст] / П. Т. Тронько // История СССР. – 1982. – № 1. – С. 205–208.
6. Тронько, П. Т. Актуальні питання історичного краєзнавства [Текст] / П. Т. Тронько // Український історичний журнал. – 1986. – № 7. – С. 79–88.
7. Тронько, П. Родовід українського краєзнавства [Текст] / П. Тронько // Краєзнавство. – 1993. – № 1. – С. 4–7.
8. Тронько, П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури: Досвід. Проблеми. Перспективи. [Текст] / П. Т. Тронько. – К., Рідний край, 1994. – 108 с.
9. Коваленко, О. Головні етапи розвитку історичного краєзнавства на Чернігово-Сіверщині [Текст] / О. Коваленко // Краєзнавство. – 2000. – № 1-2. – С. 39–45.
10. Заремба, С. З. Становлення радянського історичного краєзнавства на Чернігівщині [Текст] / С. З. Заремба, О. Б. Коваленко // Український історичний журнал. – 1983. – № 4. – С. 104–112.
11. Адруг, А. Краєзнавство на Чернігівщині [Текст] / А. Адруг // Чернігівський вісник. – 1989, 16 лютого.
12. Коваленко, В. Конференція краєзнавців [Текст] / В. Коваленко // Деснянська правда. – 1986, 4 січня.
13. Леус, В. Прилучатись до історичної спадщини [Текст] / В. Леус // Деснянська правда. – 1989, 17 грудня.
14. Тронько, П. Т. Звіт правління Всеукраїнської спілки краєзнавців II з'їздові Всеукраїнської спілки краєзнавців [Текст] / П. Т. Тронько // II з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців: Матеріали та документи. – К., 1997. – 30–57 с.
15. Курас, Г. Минуле – майбутньому [Текст] / Г. Курас // Промінь Жовтня (Щорс). – 1990.
16. Коваленко, О. Б. Звіт про діяльність Чернігівської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців [Текст] / О. Б. Коваленко // Всеукраїнська спілка краєзнавців. 1997–2003 роки. – К., 2003. – С. 88–94.
17. Мосійчук, О. Краєзнавча конференція в Новгороді-Сіверському [Текст] / О. Мосійчук // Деснянська правда. – 1990.
18. Ігнатенко, М. “Сіверянська думка”: друге народження [Текст] / М. Ігнатенко // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 121–122.

19. Удод, Л. І. Роль історичного краєзнавства у відродженні історичної пам'яті українського народу (1980-і – 1990-і рр.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук. / Л. І. Удод. – Дніпропетровськ, 2001. – 17 с.

References

1. Malynevskaia, V. M. (1990). Razvytye ystorycheskogo kraevedeniya na Chernygovshhyne v konce NII – nachale HH vv. Kiev, 17.
2. Tkachenko, V. V. (1995). Rozvytok istorychnogo krajeznavstva na Chernigivshhyni u 20-30-h rr. HH st. Kiev, 24.
3. Tkachenko, V. V. (1991). Istorychne krajeznavstvo na Chernigivshhyni u 20-30-h rr. Ridna shkola, 12, 51–56.
4. Tron'ko, P. T. (1982). Dejaki pytannja rozvytku istorychnogo krajeznavstva v Ukrai'ns'kij RSR. Visnyk AN URSS, 6, 36–41.
5. Tron'ko, P. T. (1982). Ystorycheskoe kraevedenye v Ukraynskoj SSR. Ystoryja SSSR, 1, 205–208.
6. Tron'ko, P. T. (1986). Aktual'ni pytannja istorychnogo krajeznavstva. Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal, 7, 79–88.
7. Tron'ko, P. (1993). Rodovid ukrai'ns'kogo krajeznavstva. Krajeznavstvo, 1, 4–7.
8. Tron'ko, P. T. (1994). Krajeznavstvo u vidrodzhenni duhovnosti ta kul'tury: Dosvid. Problemy. Perspektyvy. Kiev, Ridnyj kraj, 108.
9. Kovalenko, O. (2000). Golovni etapy rozvytku istorychnogo krajeznavstva na Chernigovo-Siversshhyni. Krajeznavstvo, 1-2, 39–45.
10. Zarembo, S. Z., Kovalenko, O. B. (1983). Stanovlennja radjans'kogo istorychnogo krajeznavstva na Chernigivshhyni. Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal, 4, 104–112.
11. Adrug, A. (1989). Krajeznavstvo na Chernigivshhyni. Chernigiv's'kyj visnyk.
12. Kovalenko, V. (1986). Konferencija krajeznavciv. Desnjans'ka pravda. – 4 sichnja.
13. Leus, V. (1989). Pryluchatys' do istorychnoi' spadshhyny. Desnjans'ka pravda.
14. Tron'ko, P. T. (1997). Zvit pravlinnja Vseukrai'ns'koi' spilky krajeznavciv II z'izdovi Vseukrai'ns'koi' spilky krajeznavciv. II z'izd Vseukrai'ns'koi' spilky krajeznavciv: Materialy ta dokumenty. Kiev, 30–57.
15. Kuras, G. (1990). Mynule – majbutn'omu. Promin' Zhovtnja (Shhors).
16. Kovalenko, O. B. (2003). Zvit pro dijalnist' Chernigiv's'koi' oblasnoi' organizacii' Vseukrai'ns'koi' spilky krajeznavciv. Vseukrai'ns'ka spilka krajeznavciv. 1997–2003 roky. Kiev, 88–94.
17. Mosijchuk, O. (1990). Krajeznavcha konferencija v Novgorodi-Sivers'komu. Desnjans'ka pravda.
18. Ignatenko, M. (2001). “Siverjans'ka dumka”: druge narodzhennja. Try stolittja humanitarnoi' ta pedagogichnoi' osvity v Chernigovi: vid kolegiumu do universytetu. Chernigiv, 121–122.
19. Udod, L. I. (2001). Rol' istorychnogo krajeznavstva u vidrodzhenni istorychnoi' pam'jati ukrai'ns'kogo narodu (1980-i – 1990-i rr.). Dnipropetrovs'k, 17.

Дата надходження рукопису 24.04.2015

Ігнатенко Марина Миколаївна, доктор історичних наук, професор, кафедра історії України, Інститут суспільства, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053
E-mail : 8117836@ukr.net